Başlangıçtan 15 Temmuz'a AK Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri

Turkey-Iran Relations in JDP Era from the Beginning to the 15th July Coup Attempt

Yalçın Sarıkaya*

Abstract: Justice and Development Party (JDP) is a party which remains the longest-running without coalition that dominated the Turkish political life and Turkey's domestic and foreign policy at the beginning of the 21st Century. Thus the foreign policy followed between the years 2002-2015 is to be examined in terms of its own in this regard both from the aspect of Turkey's close vicinity and Turkish political history. One of the most important case countries is Iran which is Turkey's biggest neighbor in terms of population and land area and which has been in competition, cooperation and conflict relations in historical sense with Turkey regarding the examined period. Iran has a quite different place standing upon reasons such as being home to one of the largest Turkish speaking population, being the region's most important one of the energy giants besides its ideological and geopolitical position etc. Within this work, the relations of Turkey with Iran have been analyzed through strategic, economic and geopolitical perspectives in those 13 years of period when the AK Party was ruling alone in parliamentary regime. Many issues have been mentioned such as the perception of the political tradition of the AK Party towards Iran, the general circumstances of the bilateral relations in the beginning of the period, Syrian civil war and nuclear deal crisis dimensions within the work. It is indicated that Turkey has provided critical supports to Iran during the 2009 Elections Crisis in Iran and West-Iran nuclear tension. And that's been found that two neighbor countries have been in a risky competition indirectly in Syria and Iraq until the failed 15th July coup attempt despite the general pursuit of the direct bilateral relations.

Structured Abstract Introduction: Turkey and Iran are two important neighboring non-Arab Middle East States. Despite political and historical similarities, since after the WWI, they experience different regimes and political systems. Besides, since 1979 Iran is an Islamic Republic which has some constitutional obligations to pursuit its revolutionist goals abroad. Turkey on the other hand as a secular democratic republic, experiences a long run of a conservative right wing government under JDP since 2002. Thus the foreign policy followed between the years 2002-2015 is to be examined in terms of its own in this regard both from the aspect of Turkey's close vicinity and Turkish political history. So, one of the most important case countries is Iran.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Prof. Dr., Giresun University, FEAS, Department of International Relations
ORCID 0000-0002-4164-8028
yalcinsarikaya@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Sarıkaya, Y. (2020). Başlangıçtan 15 Temmuz'a Ak Parti dönemi Türkiye-İran ilişkileri, *Turkish Studies - Social*, 15(3), 1423-1443. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.37421>

Received/Geliş: 24 September/Eylül 2019

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2020

CC BY-NC 4.0

The main aim of this work is to determine the characteristics of the relations of these two important regional power states. The role of ideology, the level of pragmatism and effect of the traditional regional rivalry/competition are being put under investigation.

Conceptual framework: This work is a piece of foreign policy analysis of above mentioned states. Within this context firstly the ideological roots of both governments have been analysed through formal and media documents. The view and likely role of Ahmet Davutoğlu who was a former adviser to Prime Minister, a Minister of Foreign Affairs, and a Prime Minister in JDP governments is examined. Then the relations are being analysed through the milestone events such as the elections, nuclear swap initiative, the Egypt and Syria crisis and finally the Zerrab case. There is a modest literature on bilateral relations of these two states especially focused on security issues and most of them are comparative studies. This work will possibly contribute to the literature by two main way: First by directly examining the JDP era, second by shedding light to the dimensions of domestic political trends and discussions by handling the relations through such concerning knowledge.

Methodology and Sources: This study has been accomplished by benefiting sources in three languages (Turkish, English and Farsi) concerning the period and issue under study. The foreign policies of both countries analysed through the concepts of competition and collaboration but at the same time by questioning the rationality of both governments through the realist paradigm. The media comments and formal governmental explanations have also been used to understand the circumstances of bilateral political relations.

Key Findings: The pre-JDP period was itself a suitable period for improvement of relations especially because of Turkey's changing relations with Syria and increased military superiority in the region. The JDP governments of Turkey have made efforts to pursue balanced and deliberate relations with Iran. Davutoğlu's view as seen in his book was important in the process. He used to perceive Iran as one of the three powerful states and a balancer towards the Arab Middle East. The very criticised "zero problem" approach was implemented to all neighbors including Iran especially by economic tools and priorities. But the so called Arab Spring process and Syrian civil war as a consequence brought forward the regional competition of two states.

Despite all regional and extraterritorial potential for Turkey's rivalry or being a part of an Anti-Iran campaign peculiarly stemming from US and Israel foreign policy priorities, Ankara's preference to give remarkable supports in some critical events to Tehran can obviously be seen. This was because of several factors like; basic characteristics of bilateral relations, the ideological roots of Turkish government, the scepticism towards US policy in the region, worsening relations with Israel. But they were not because of mysterious and confidential relations of JDP's leader Erdoğan or foreign and security staff with Iran as bitterly alleged in then FETO (Gülenists) media.

It is indicated that Turkey has provided critical supports to Iran during the dubious 2009 Elections Crisis in Iran and West-Iran nuclear tension. And that's been found that two neighbor countries have been in a risky competition indirectly in Syria and Iraq until the failed 15th July coup attempt despite the general pursuit of the direct bilateral relations.

This study is periodically restricted from the establishment of first JDP government 2002 to the 15th July coup attempt in 2016. Very after the attempt, Turkey's relations with Russia and Iran have changed severely. The first and the best indicator of this change was the scene of Syria. Three states came together in Kazakhstan to overcome the ongoing turmoil in the region. The main motive may derive from Ankara Moscow relations but, this had direct positive effect on Turkey-Iran relations as well. Nevertheless there are still potential sources of conflicts between them and they present productive materials for researchers.

Keywords: Turkish foreign policy, AK Party era, Turkey-Iran Relations, Nuclear Deal, 15th July

Öz: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), çok partili Türk siyasal hayatında en uzun süre tek başına iktidarda kalmış olan ve 21. Yüzyıl başında Türkiye'nin iç ve dış siyasetine hükmetmiş olan bir partidir. 2002-2015 yılları arasında izlenen dış politika bu bakımdan Türk siyasi tarihi kadar Türkiye'nin yakın çevresi açısından da başlı başına incelenmesi gereken bir dönemdir. İncelemeye konu dönemin en önemli alanlarından birisini de Türkiye'nin nüfus ve yüzölçümü bakımından (karadan) en büyük komşusu olan,

tarihsel manâda rekabet, işbirliği ve çatışma ilişkileri içinde olduğu İran'la ilişkileri oluşturur. İran, Türkiye'den sonra en kalabalık Türk dilli nüfusun bulunduğu ülkelerden biri olması, bölgenin en önemli enerji devlerinden biri olması, ideolojik ve jeopolitik konumu gibi öncelikli nedenlerle Türkiye'nin diğer komşularından oldukça farklı bir yere sahiptir. Bu çalışmada AK Parti'nin parlamenter rejimde tek başına iktidarda bulunduğu 13 yıl boyunca Türkiye'nin İran'la ilişkileri, stratejik, ekonomik, jeopolitik perspektifle incelenmeye çalışılmıştır. AK Parti'nin oturduğu siyasi geleneğin İran'a yaklaşımından ve dönemin başlangıcında ilişkilerin genel atmosferinden Suriye iç savaşı ve Nükleer krize dek pek çok konuya temas edilmiştir. İncelemeye esas dönemde, İran'daki 2009 Seçimleri krizi ve Batı-İran nükleer geriliminde Türkiye'nin İran'a çok kritik destekler verdiğine, bu komşu devletlerin doğrudan ikili ilişkilerinin iyi seyretmesine rağmen Suriye ve Irak'ta 15 Temmuz'a kadar riskli bir dolaylı rekabet içinde olduklarına işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Ak Parti dönemi, Türkiye-İran ilişkileri, Nükleer Müzakere, 15 Temmuz

Giriş: Türkiye'deki İslamcı Siyasal Gelenek AK Parti ve İran

Türkiye'deki İslamcı siyasal gelenek açısından 1960'lı yıllar önemli bir evreyi oluşturmuştur. Bu dönemde Müslüman Kardeşler, Cemaat-i İslâmî gibi yapıların kaynakları yanında, İran'dan çevrilen yayınların etkileri de görülmüştür. Bunlar, konuya ilişkin araştırmalarda radikal ve entelektüalist etkiler ve dönüşümler olarak ifade edilmektedir. (Türkiye'de İslam ve İslamcılık: İsmail Kara ile Mülakat, 30 Ekim, 2017) Bu bağlamda, Türkiye'deki İslamcı hareketin İran'la etkileşimi 1979 öncesine götürülebilir. Bununla birlikte, 1979 devriminin daha belirleyici etkileri olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu etkiler, sözkonusu İran diye mezhebin yani Şia'nın tesirinin artması biçiminden çok "biz de yapabiliriz" düşüncesinin yaygınlaşması, emperyalizm karşıtı duyguların okşanmış olması gibi etkiler olarak değerlendirilebilir. (İslamcı Dergilerde 80 Sonrası Değişim, 28 Ağustos, 2018) İslamcı siyasal gelenek açısından önemli bir isim olan Hekimoğlu İsmail, 1996 yılındaki köşe yazısında, İran meselesine Türkiye'deki İslamcı geleneğin en azından bir bölümünün bakışını şu ifadelerle yansıtmaktadır: *"İran'a gelince: Osmanlı devrinde İran'la savaşlar olmuş, fakat Osmanlı Devleti 'Sen Müslümansın, elçiliğini Cağaloğlu'nda aç' deyip, diğerlerini Karaköy-Sarıyer arasına atmıştır. Mü'minler kardeşler emriyle İran'a her zaman sahip çıkmak zorundayız. Şu da bir gerçek ki, Humeyni zamanında İran, İslâmiyet'e daha çok yaklaşmıştır. Amerika'nın İran'a karşı çıkması, 'Yarın sıra kime gelecek?' sorusunu hatırlatır."* (İsmail, 1996) Bu satırlarda, İslam'ın merkezine kendisini koyan ve diğerlerini de kendisine mesafesine göre tahlil eden modern Sünni siyasal İslamcı bakış kolaylıkla görülmektedir. Ancak bu satırların neşredildiği Zaman gazetesinin 17 Aralık sürecinde AK Parti hükümetine; "kabinenin muta nikâhlı bakanlarla dolu olmasından" tutun da "İran güdümüne girmeye" kadar uzanan sertlikte "İran" tenkitleri geliştiren başlıca yayın organı olması da oldukça ilginçtir.

Öte yandan, Türkiye'deki İslamcı siyasal hareketlerin hem köklülük hem organizasyon bakımından ilki Milli Görüş geleneğidir. AK Parti'nin kuruluş ve iktidara geliş süreci, bu geleneğin bölünmesi ve içinden bir grubun koparak kendisini ideolojik olarak dönüştürmesi ile gerçekleşmiştir. Uzgel'e göre, Milli Görüş hareketinin Batı karşıtı, devletçi/kalkınmacı ve içinde barındırdığı milliyetçi öğelerden mümkün olduğunca arınıp iktidarda ılımlılaşması süreci yaşanmıştır. Ardından Türkiye'deki liberallerle oluşturulan yeni hegemonik blok aracılığıyla "Kemalist ideolojinin" ve devletçi anlayışın dönüştürülmesi ve küreselleşme süreci için sorun yaratan yönlerinin tasfiye edilmesi gerekmiştir. Yani AK Parti kadrolarının Türkiye siyasetinde bir dönüşüm yaratabilmeleri ancak kendi içlerinde bir dönüşüm yaşamalarıyla mümkün olmuştur. (Uzgel, 2010:12) AK Parti'nin iktidara geliş sürecini küreselleşme ve Batı ile irtibatlandırılan bu tespiti göre, AK Parti'nin dış politikasında Batı'nın Ortadoğu'ya dönük politikalarıyla uyum da kaçınılmazdır. O halde Batı-İran ilişkileri, AK Parti'nin İran politikası açısından da önemli bir yere sahip olacaktır.

AK Parti'nin İran politikası ile içinden geldiği Milli Görüş çizgisinin Türk siyasal hayatındaki en güçlü temsilcisi olan Refah Partisi'nin, iktidarın büyük ortağı olduğu dönemde izlediği İran politikalarını karşılaştırmak bu bakımdan daha açıklayıcı olabilir. 1995 seçimlerinde %21 oyla birinci parti olarak Tansu Çiller başkanlığındaki DYP (Doğru Yol Partisi) ile koalisyon hükümeti kuran Refah Partisi'nin Genel Başkanı Başbakan Erbakan ilk yurt dışı gezisini İran'a yapmış ve bu gezide İran'la 23 yıllık bir dönem için yaklaşık 23 milyar dolarlık doğalgaz anlaşması imzalanmıştı.

Yine Ocak 1997'de, Ankara'nın Sincan ilçesinin Refah Partili Belediyesinin düzenlediği Kudüs Gecesi'ne İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bağeri de katılmış ve siyasi bir konuşma yapmıştı. (Ayın Tarihi: 1997) Bu olay hükümete askeri bir müdahale olarak değerlendirilen 28 Şubat sürecinin gerekçelerinden birisi olarak tarihe geçmiştir.

Erbakan-Milli Görüş çizgisinin İslam dünyasına ve İran'a yaklaşımını yansıtan bir başka örnek D8 (Developing Eight) girişimidir. Bu girişim, Erbakan'ın, İslam ülkeleri arasında “dişe dokunur” olanlarının iktisaden işbirliği içinde olmalarını temin etmek maksadıyla girişilmiş bir uluslararası platformdur. Her ne kadar İsrail ile savunma sanayi anlaşmaları imzalamış ve muhalefette iken eleştirdiği Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasını kendisi de yapmışsa da Erbakan'ın, içinde İran'ın da bulunduğu D8 girişimini başlatmış olması önemlidir. (Jung ve Piccoli, 2001:132-133) Zira AK Parti'nin dış politika tespit ve uygulamasının bundan epeyce farklı olduğu görülmüştür.

AK Parti ise, İran ile ilişkilerde Davutoğlu'nun ifadesiyle “teenni ve itidal” ile hareket etmiştir. Bunda, iktidarının ilk yıllarında ülke içinde ve uluslararası alanda konumlanışına ilişkin bir şüphe oluşturmamak kaygısı yanında, Refah-DYP tecrübesinde ortaya konan gözü karalığın olumlu sonuç getirmek bir yana, tam aksi sonuçlara boyun eğmek mecburiyeti getirmiş olmasının da etkisi büyüktür. Ancak bir başka etken daha vardır ki, o da, İran ile Batı tutumunun (özellikle ABD'nin) ilerisinde bir yakınlaşmanın, Türkiye'de gerçekleştirilmek istenen dönüşüme dış destek imkânını ortadan kaldıracak olmasıdır. Özellikle sivil-asker ilişkileri ve Kürt meselesi konusunda atılan adımların ABD yönetimlerinin ve AB'nin kimi zaman sessiz kimi zaman yüksek sesli desteğini almış olması bu bakımdan çarpıcıdır.

Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik Tezinde İran

Ahmet Davutoğlu, bu çalışmaya konu dönemde, dış politikanın hem oluşturulması hem de yürütülmesi bakımından en önemli isim olarak değerlendirilmektedir. 15 Temmuz'daki darbe girişiminin ardından şekillenen yeni siyasal süreçte Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile uyumunun ortadan kalktığı ve AK Parti'den resmi ihracına ilişkin işlemler sürerken istifa ederek yeni bir parti kuruluşu çalışmalarına giriştiği görülen Davutoğlu, Başbakan Danışmanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na oradan Başbakanlığa varan uzun bir aktif siyasal kariyer yaşamıştır.

Bahse konu dönemde Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan ve ciddi devlet krizlerine neden olan ağır dış politika bilançosu da Davutoğlu'ndan bağımsız olarak anılamaz. Bir Uluslararası İlişkiler Profesörü olan Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin dünyadaki ve bölgesindeki konumunu jeopolitik havzalar ekseninde tahlil ederek bir yol haritası arayışına girdiği “Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu” başlıklı eserinde, İran özel bir ana başlıkla ele alınmış olmasa da on sayfalık bir alt başlıkta, bölgenin en önemli güçlerinden biri olarak tespit edilmektedir.

Davutoğlu'nun gerek dünyayı okumasında, gerekse Türkiye için öngördüğü önem sıralamasında Ortadoğu'nun öncelikli bir yeri olduğu açıktır. Ortadoğu içinde ise, üç ülkenin; Mısır, Türkiye ve İran'ın en temel coğrafi ve tarihî denge mekanizmasını oluşturduğunu belirtir. Ona göre, bu üçlü yapı, temellerini Hitit-Asur-Mısır, Bizans-Selçuklu-Fatımî, Osmanlı-Safevi-Memlûk ilişkilerinden alır. Oldukça coğrafya merkezli bu deterministik bakış açısı, Ortadoğu'nun bugünkü yapısında esaslı bir değişim olmayacağını da zımnen kabul eder. Davutoğlu, Süveyş

bunalımı sonrasında Türkiye-İran yakınlaşması ile 1979 İran Devrimi sonrasındaki Türkiye-Mısır yakınlaşmasını bu üçlü mekanizmanın güç dengesi çerçevesinde izah eder. Ayrıca, “bölgede uzun süreli bir barışın en temel şartlarından birinin bu üç devletin rasyonel bir zeminde işbirliğine girmek olduğunu, bu üç ülke arasındaki ilişkilerin dışarıdan manipüle edilerek ikili işbirliğine dayalı biçimde sürdürüldüğünü, bu dinamik satranç oyununda sistem ve ideolojinin değil güç mücadelesinin etkili olduğunu” belirtir. (Davutoğlu, 2001:353-355)

Davutoğlu “Ortadoğu ile İlgili Projeksiyonlar ve Türk-Arap İlişkilerinin Geleceği” alt başlıklı bölümde ise, İran’ı Ortadoğu politikasında Arap dünyasını dengelemede bir unsur olarak gördüğünün işaretini vererek şöyle yazar: “Zaruri olarak ortaya çıkan bir kutuplaşma ihtimali karşısında, bölgedeki Arap olmayan diğer Müslüman ülke olan İran ile ilişkilere özen gösterilmelidir. Türk-Arap ilişkilerinin tıkandığı noktada devreye girebilecek Türk-İran ilişkileri bölgesel yalnızlaşmayı azaltacak yegâne faktör durumundadır.” (Davutoğlu, 2001:416)

2002 Yılı İtibariyle Türk Dış Politikasının Genel Çevresi Kapsamında İran

Güney Kafkasya ve Hazar havzası gelişmelerine ilgi duyanlar 2001 yılındaki bir hadiseyi hatırlamakta zorlanmayacaktır. 2001 yılı Temmuz ayında, Hazar denizindeki egemenlik alanlarıyla ilgili olarak Azerbaycan ve İran arasında bir gerginlik yaşanmıştı. Hukuki statüsü konusunda kıyıdaşlar arasında anlaşmazlık olan ve hidrokarbon rezervler bakımından zengin olan Hazar üzerinden Bakü’ye tehditkâr mesajlar veren Tahran’a maharetleri dünyaca meşhur olan Türk Yıldızları adlı akrobatik jet grubu -her ne kadar üç ay önceden planlanmış olduğu belirtilse de- Bakü semalarından alçak uçuşla seslenmişti. Türk Yıldızları’nın ses getiren gösterisine, Türk Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun Bakü’de Kara Harp Okulu mezuniyet törenine katılımı ve bazı askeri birimlerde incelemelerde bulunması eşlik etmişti. (Bakü’de Türk Şovu, Radikal, 25.08.2001) Bu gelişmeler öncesinde Azerbaycan’a ait bir sismik araştırma gemisine askeri gemilerle tacizde bulunan ve Azerbaycan hava sahasını ihlal ettiği belirtilen İran’ın bu eylemlerinin arkası kesilmişti. (Valiyev, 2012:2-3) AK Parti döneminin hemen öncesindeki bu statü, Türkiye’nin İran üzerindeki tesir imkânlarını göstermesi bakımından anlamlı bir gösterge olmuştur.

Ancak Türkiye-İran ilişkilerinin yegâne dış sahası Kafkasya değildir. Ortadoğu’nun 1990’lardan getirdiği birikim, Türkiye-İran ilişkilerinin Irak ve Suriye sahasını anlamak için son derece kritiktir. 1990’lı yıllar Türkiye için, merkezinde Irak ve PKK terörünün bulunduğu güvenlik kaygılarının had safhada bulunduğu yıllardır. Sovyetler Birliği’nin dağılmış olması, Kafkasya ve Balkanlar’daki etnik/dinsel çatışmalar da Türk dış politikasının önemli ana başlıklarını oluşturmuşsa da, Irak’ta, ABD’nin 1990 müdahalesi sonrasında dönüşerek gelişen istikrarsız/kırılgan durum ve PKK terörünün özellikle 1995’e kadar kaydettiği tırmanış temel belirleyen olma vasıflarını sürdürmüştür. 1990’ların sonuna gelindiğinde ise, Türkiye açısından Yunanistan’la geleneksel gerilim alanlarında yumuşama, Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması ve 20 Ekim 1998 Adana Mutabakatı ile uzlaşıya varılmış olması, Rusya ve İran ile de büyük boyutlu enerji anlaşmaları imzalanmış olması gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. (Aykan, 1999) AK Parti hükümetinden önceki 57. Hükümetin Dışişleri Bakanı İsmail Cem de, Ahmet Davutoğlu’nun “komşularla sıfır sorun” yaklaşımını çağrıştıracak biçimde “komşuluk forumu” adı verilen bir süreci başlatmıştır. (Uzgel, 2010: 363) Hatta Cem’in bu kapsamdaki Tahran ziyareti, İran’ın PKK’yı terör örgütü olarak gördüklerini vurgulamasını da sağlamıştır. (Demiryol 2013; 121)

İran politikasını ilgilendiren bir üçüncü taraf olarak Suriye’ye de işaret etmek gerekir. Suriye ile ilişkilerde Adana Mutabakatını izleyen yıllardaki gelişmeler oldukça hızlı olmuştur. 2000 yılında Hafız Esad’ın ölümü sonrasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, ilk yurtdışı gezisi olarak cenaze törenine katılım için Şam’ı ziyaret etmiştir. Köşk, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı’nın ortak kararı ile gerçekleşen bu ziyaret, Türkiye’nin Suriye’ye yönelik politikada bir “beyaz sayfa” açma iradesi olarak değerlendirilmiştir. (Şam’la Beyaz Sayfa”, Milliyet, 13.06.2000) Önceleri 34 yaşında tecrübesiz bir isim olarak nitelenen ancak

Suriye Baas'ının iç dengeleri uyarınca 2000 yılının Temmuz ayında iktidara gelen Beşar Esad, ilk yıllarında içinde Batılıların "Şam Baharı" olarak adlandırdıkları siyasi, ekonomik ve toplumsal bir liberal açılım programı başlatmıştı. Beşar Esad'ın başa gelmesiyle Türkiye-Suriye ilişkileri daha olumlu bir çizgi izlemeye başlamış; bu dönemde taraflar, çatışmaya yol açacak sorunları vurgulamak yerine işbirliğini geliştirmenin yollarını aramışlardır. Beşar Esad, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Ortadoğu'ya askeri müdahalelerde bulunacağını anlaşılmamasıyla birlikte Batı ile ilişkilerde daha faydacı bir çizgi izlemiştir. İkili ilişkiler siyasi boyuttan kısmen askeri/güvenlik boyutuna da ilerlemiş 2001'de iki kez Türkiye'ye resmi ziyaret düzenleyen Suriye askeri delegasyonu, bölgede stratejik bir değişimin ilk adımını atmıştır. (Duran, 2011, 510-511)

Suriye ile ilişkilerdeki düzelmenin, bu ülkenin bölgedeki asıl müttefiki olan İran üzerinde olumlu etkide bulunduğunu görmek gerekir. İlginç biçimde, Adana Mutabakatını izleyen yıllarda, 1990'lar boyunca bazen faili meçhul cinayetler bazen de PKK ile çatışması bağlamında adından çokça söz edilen "Türkiye Hizbullahı"na yönelik operasyonlar yapılmış ve 17 Ocak 2000'de örgütün kurucu liderlerinden Hüseyin Velioglu öldürülmüştür. (Çakır, 2007) Hafız Esad'ın cenazesi münasebetiyle Şam'a giden Sezer'in 2002 yılında da Tahran'ı ziyaret ettiği düşünüldüğünde, Suriye-Türkiye-İran ilişkilerinin AK Parti dönemi başlamadan önce gelişme eğilimine girdiğini ve bunun temelini de güvenlik konularındaki gelişmelerin oluşturduğunu belirtmek mümkündür.

Bununla birlikte, özellikle 2002-2005 arasında Türkiye'nin dış politika gündeminin ana eksenini AB'ye tam üyelik oluşturmaktaydı. Birinci AK Parti hükümeti, kendisinden önceki hükümetlerin Türkiye'nin AB üyeliğinin önünde engel yaratan siyasal yaklaşımları ve hukuki düzenlemeleri ortadan kaldırmayarak "ülkenin geleceğini ipotek altına" soktuklarını ifade etmiştir. Bu çerçevede, AB uyum yasalarının çıkarılmasına hız verilerek 17 Aralık 2004'te üyelik görüşmelerine başlanmıştır. Bu zemin, AK Parti'nin liberal seçmen ve elite kurduğu ilişki düşünüldüğünde de oldukça işlevsel bir araç olmuştur. Böylelikle atılan her adım, şimdiye kadar suyun akışını engelleyen çağdışı tıkaçların birer birer sökülüp atılması biçiminde takdim edilebilmiştir.

Tüm bu hadiseler bütünü içinde, 2000'li yılların başında İran'ın Türkiye karşısındaki konumunu düşündüğümüzde, Tahran açısından oldukça dezavantajlı bir durumun söz konusu olduğunu belirtebiliriz. Her şeyden önce, henüz 2003 Irak müdahalesi olmamışken 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'a yapılan müdahalenin bir benzerinin de İran'a yapılma ihtimali medyada geniş ölçüde yer almaktaydı. İran bu ihtimaller gündeme geldikçe Suudi Arabistan dâhil tüm komşularıyla ilişkilerini güçlendirme arayışı içine girmekteydi. Komşuları üzerinden lojistik temin edecek çok uluslu bir gücün müdahalesinin daha etkili olacağını biliyordu. İran içinde ise Hatemi'nin ikinci döneminin sonu idi ve değişim ümitleriyle "en reformcu" görünen adayı destekleyen seçmen daha sahici reformlar arzu etmekteydi. Türkiye'nin popüler kültür unsurlarının İran toplumu üzerindeki etkisi daha fazla hissedilir olmuş, İran evlerinin çatı ve damları Türk TV kanallarını izleyebilmek için çanak antenlerle dolmuştu. Bunun yanında Türkiye'deki demokrasi tartışmaları, başörtüsü meselesi gibi konular da İran toplumunun ilgi duyduğu konular arasındaydı. Yine Türkiye ekonomisinin 2001 krizinden çıkmaya çalıştığı bir dönem olması da İran ile ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olmuştur.

2002'den itibaren AK Parti hükümeti Türkiye'nin komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için, "sıfır sorun" politikası olarak ifade ettiği ve (kazan-kazan) formülasyonu ile izah ettiği bir siyaset izlemiştir. Sudan, Suudi Arabistan, Katar ve Rusya gibi doğrudan kara sınırının olmadığı ikinci kuşak komşular yanında Yunanistan, Suriye ve İran'ın da dâhil edildiği bu siyasetle Türkiye'nin dış ticaretinde rakamsal büyüme, turizm gelirlerinde artış, dış yatırımlarda artış ve güvenlik harcamalarında gerileme hedeflenmişti. Ayrıca, bir enerji öbeğine dönüşmek, bölgedeki çatışmalarda dengeleyici/arabulucu bir rol üstlenmek de hedefler arasında olmuştur. (Karacasulu ve Karakır, 2011: 113)

Ana kaldırıcı olarak Ekonomi

AK Parti iktidarında Türkiye, İran'ın sunduğu ekonomik potansiyeli Türkiye ekonomisi lehine kullanmak düşüncesi ile hareket etmiştir. Ahmet Davutoğlu henüz Dışişleri Bakanı olmadan, Başbakan Başdanışmanı sıfatıyla verdiği bir mülakatta, Türkiye'nin büyüyen ekonomisinin İran enerjisine doğal olarak ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur. Komşularla sıfır sorun prensibini de düşündüğümüzde Türkiye'nin İran'la geliştirdiği ekonomik ilişkilerin dayanağı ortaya çıkacaktır. (Davutoğlu, 2008: 77-96)

Türkiye-İran ilişkilerindeki yakınlaşma ve bunun karşılıklı ticarete yansması İran açısından ABD merkezli uluslararası yaptırımların baskılarının hissedildiği bir dönemde oldukça rahatlatıcı bir etken olmuştur. AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2015 yılına kadar Türkiye-İran ticari ilişkilerine resmi veriler üzerinden baktığımızda, şu hususların belirtilmesinde yarar vardır:

2002 yılında dış ticaret hacmi 1.255.000.000\$ (Bir milyar iki yüz elli beş milyon ABD Doları) iken, 2014 yılında bu rakam 13.722.000.000\$'a yükselmiştir. Bu 12 yıllık süre zarfında ticaret hacminin 20 Milyar\$'ı aştığı yıl ise 21.886.000.000 ile 2012 yılı olmuştur. Bu toplam ticaretin ana gövdesini İran'dan Türkiye'ye ham petrol ve doğalgaz ihracatı oluşturmaktadır. Büyük ölçüde bu enerji bağımlılığı nedeniyle, dış ticaret dengesi açısından dönem boyunca (2002-2014) Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. Dış ticaret açığının en yüksek olduğu yıl ise 8.872.000.000\$ ile 2011 yılı olmuştur. Bu açığın 2002 yılında 587.000.000\$ olduğu unutulmamalıdır. Bu temel bilgiler ortaya koymaktadır ki; Türkiye-İran ticari ilişkileri enerji bağımlılığı nedeniyle Türkiye aleyhine bir seyir izlemiştir. AK Parti döneminde ticaret hacmindeki artış yaklaşık 11 kat olmuştur. Türkiye'nin toplam dış ticaretinde İran'ın payı yaklaşık %3,5 civarındadır. Bu oran, İran'ı, Türkiye'nin ilk 10 partneri içinde, genellikle 8. sırada tutmaktadır. (www.ekonomi.gov.tr)

Rakamlara, Türkiye'nin Ortadoğu ile ticareti perspektifinden baktığımızda resim biraz daha anlaşılır olacaktır. Türkiye'nin genel olarak Ortadoğu ülkeleri ile ticareti 2000 yılından itibaren kayda değer biçimde kendisi lehine gelişmiştir. Ancak İran'ın bu ülkeler içinde istisna oluşturduğuna dikkat çekilebilir. 2000 yılında Ortadoğu ülkelerine toplam ihracat 2.6 milyar \$'dan azken ve bu ülkelerden toplam ithalatı 3.4 milyar dolar civarında iken, 2011 yılında ithalatı 20 milyar\$, ihracatı ise 28 milyar\$ seviyesine ulaşmıştır. İthalatın ihracatı karşılama oranı %76'dan %137'ye yükselmiştir. Bir başka açıdan, Ortadoğu ülkeleriyle toplam ticarete ithalatın payı %56'dan %42'ye düşmüştür. Ancak İran konusunda durum farklıdır. 2000 yılında İran'dan ithalat 815 milyon\$ iken 2011'de bu rakam 12,5 milyar\$ düzeyine çıkmıştır. Türkiye'nin İran'la ticaretinde ithalatın ihracatı karşılama oranı 2000 yılında da 2011 yılında da %29 civarında kalmıştır. (Demiryol, 2013:125)

Türkiye'nin toplam petrol ithalatında en büyük paya sahip olan, yine ortalama olarak doğalgaz temininin üçte birini karşıladığı kaynak ülke olan İran'la ticaretin bu enerji boyutu, Ahmet Davutoğlu tarafından milli çıkarların gereği olarak belirtilmiş ve bu ülkeyle yapılan enerji anlaşmalarının diğer devletlerle ilişkilere bağımlı olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir. (Davutoğlu, 2008: 91)

AK Parti döneminde İran'la yapılan ilk enerji anlaşması Temmuz 2007'de imzalanan mutabakat zabtıdır. Buna göre, İran ve Türkiye, 30 milyar metreküp İran ve Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya transferi üzerinde anlaşmışlardır. Buna ek olarak, Türkiye Petrolleri, Güney Pars gaz sahasındaki üç bölümde arama ve geliştirme ruhsatı kazanmıştır. (Habibi, 2012:4)

İki devlet arasındaki ilişkiler dış ticaret dışında yatırımlar bakımından da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda en kritik olaylardan birisi iptal edilen Tepe-Akfen-Vie yatırımıdır. 2003 yılında, Tepe-Akfen-Vie (TAV) Konsorsiyumu, inşası 30 yıl önce başlayan ve

2001 yılında tamamlanan Tahran'ın güneyindeki İmam Humeyni Havalimanı'nın işletmesi işini 193 milyon \$'a üstlenmiş ve buraya yatırıma başlamışken 2004 yılında, güvenlik gerekçeleri gösterilerek sözleşme iptal edilmişti. Konuyla ilgili olarak güvenlik gerekçeli açıklamayı ise Ahmedinejad döneminin önemli askeri figürlerinden olan Devrim Muhafızları komutanlarından Alireza Afşar yapmış ve "Türk şirketle yapılan sözleşme güvenlik problemine neden olacaktı, Silahlı Kuvvetler, Hasan Ruhani başkanlığındaki Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bir rapor göndererek Ulaştırma Bakanı'nın sözleşmeyi iptal etmesini istemiştir." demişti. (İran havaalanını vermezse kriz çıkar", 10.05.2004, www.bigpara.com) İran, bu iptal sonrasında TAV'a, konsorsiyumun talep ettiği 15-17,5 milyon\$'ı değil 7 milyon\$ tazminat ödemiştir. (TAV'a İran'dan 7 Milyon Dolar", 20.09.2005, Hürriyet)

Türkiye'nin İran'da yatırım konusunda yaşadığı bir diğer sıkıntı ise GSM sektöründe olmuştur. 2004 yılında, İran'da ikinci bir cep telefonu şebekesi ortaklığı için ihaleyi kazanan Türk GSM devi Turkcell, önce %70 olan payının İran siyasetinin muhafazakar unsurlarının İran Milli Meclisi'nde çıkarttırdıkları kararlar %49'a indirilmesi ile büyük bir çok yaşamıştır. İran'da açık ve hür piyasa şartlarının oluşmamasında kaynaklandığı yorumları yapılsa da konunun siyasi boyutu olduğu görmezden gelinemez. Nitekim, ihaleyi kaybeden Güney Afrikalı MTN şirketinin Turkcell'in payının azalmasından doğacak boşluğu kullanmak üzere çeşitli İran siyasi çevreleriyle, özellikle de İran'da etkin ve devlet kontrolünde büyük bir vakıf olan Bonyad-e Mustazafin ile ilişkiye girerek bu operasyonu gerçekleştirdiği yönünde iddialar mevcuttur. Pazarın ve yatırımın büyüklüğü düşünüldüğünde, bu Türkiye açısından da sıkıntılı bir durumdur. (Demiryol, 2013: 127)

Olaylı 2009 Seçimi ve Türkiye'nin Yaklaşımı

Türkiye-İran ilişkilerinin ilgili dönemdeki en önemli olaylarından biri de Haziran 2009'da yapılan İran Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. 2009 yılında, Ahmedinejad'ın ilk turda % 63 oy almasına dünyanın neresinde, kim inanırsa inansın, İranlıların büyük kısmı inanmamış olacak ki ülke sathına yayılan ve ölümlerle sonuçlanan gösteriler yaşanmıştır. Bu seçimlerin sonuçlarından duyulan şüphenin en önemli kaynakları şunlardı: Bir önceki seçimde % 18'e yakın oy almış ve bu seçime kadar iktidarda ya da muhalefette yıpranmamış Mehdi Kerrubi'nin oyunun % 1'i bile bulmaması inandırıcı gelmemiştir.

Seçim sürecindeki gösteri, miting, kalabalık görüntüleri, sonuçlarla örtüşmemekteydi. Seçimlerden kısa süre önce, İran halkı arasında seçimi Musevi'nin kazanacağı ancak oy kayıtlarının tahrif edilerek yazılacağı önceden ifade edilmişti. Seçimlerden önce çıkan dedikodular nedeniyle, Devrim Muhafızları bir bildiriyle potansiyel muhalefeti uyarılmış ve tehdit etmişti. Muhafazakâr Muhsin Rızai'nin oyları resmî televizyon kanalında sabah 9.47'de 633.000, öğlen 13.53'te 587.000 olarak gösterilmişti. İçişleri Bakanlığı'nın Musevi'nin seçimden 1. sırada çıktığını belirten mektubu haber konusu olmuş, yönetim yalanlasa da tatmin edici olmamıştı. Aynı günün akşamında seçim sonuçlarına itiraz eden kitleler gösterilere ve eylemlere başlamışlardı. Dünya basını konuya büyük ilgi gösterirken Türkiye'de basın, gösterilerin küçük çaplı olduğu ön kabulüyle hareket etmiştir. Ne zaman ki, dünya basını konu üzerinde ısrarla durmuştur, ondan sonra Türk basını da İran haberlerine ağırlık vermeye başlamıştır. (Sarıkaya, 2009a:17-20) Türkiye hükümeti ise, İran'daki seçim sonuçlarını en kısa sürede tanımış ve Ahmedinejad'ı tebrik etmiştir. Dahası, olayları eleştiren ya da sorgulayan açıklamalardan da özenle kaçınmıştır. (Demiryol, 2013: 114)

Türkiye'nin 2009 İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde izlediği tutum, Arap Baharı sonrasında AK Parti'nin izlediği politikanın eleştiri tutamaklarından birisini oluşturmuştur. Açık seçim güvenliği ihlallerine rağmen demokrasi yanında durulmaması, sonuçların alalecele tebrik edilmesi, Mısır, Suriye, Libya gibi örnekler gündeme geldiğinde hatırlatılarak, idealist bir söylemle pragmatik önceliklerin çatışması bağlamında tenkit edilmiştir.

Nükleer Mesele ve Türkiye'nin Arabuluculuğu

Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yönelik politikası da ikili ilişkilerin seyrinde önemli bir unsurdur. Türkiye resmi politikası itibarıyla ilkesel olarak nükleer silahların yayılmasına karşıdır. Bu tutum, NPT'ye (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) taraf olmak nedeniyle hukuki bir zorunluluğu da ifade eder. Zira NPT'ye taraf olan ülkeler, her devletin barışçıl nükleer faaliyet hakkı bulunduğunu kabul ederken nükleer silah edinmeme ya da transfer etmeme taahhüdünde de bulunmaktadır.(www.iaea.org) Türkiye için nükleer konuda bir de kendi güvenlik önceliği vardır. Ortadoğu, Kafkasya ve Türkistan'da değişen ölçü ve yoğunlukta bir Türkiye-İran rekabetinin bulunduğunu, bunun zaman zaman askeri/güvenlik boyutları da taşıdığını görmek gerekir. 2001 yılında İran ve Azerbaycan arasında yaşanan Hazar krizi, Irak ve Suriye'deki iç çatışmalarda Ankara ve Tahran'ın farklı önceliklerle bakıp farklı unsurları destekliyor olmaları ihmal edilemez. Öte yandan iki devletin geleneksel bir bölgesel jeopolitik mücadelenin taraflarını temsil ettiğini biliyoruz. O halde nükleer güç sahibi olmak, bu geleneksel dengede önemli bir bozulma anlamına gelecektir.

Bununla birlikte Türkiye, İran'ın nükleer programı karşısında genel Batı tutumunun ve İsrail fevranının destekleyicisi olmaksızın, İran'ın nükleer silah sahibi olmasına karşı, fakat bu meselenin diplomasi yoluyla hallinden yana bir tutum takınmıştır.

26 Nisan 2007 tarihinde, aynı zamanda nükleer konularda başmüzakereci olan İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Laricani ile o dönemki AB yüksek temsilcisi Javier Solana'nın Ankara'da bir araya gelerek müzakerelerde bulunması, her ne kadar somut bir sonuç ortaya çıkmamışsa da Türkiye'nin arabuluculuk arayışında bir ilk adım olmuştur.(mfa.gov.tr)

Mayıs 2008'de ABD'nin UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) nezdindeki Büyükelçisi Gregory Schulte, Ankara'yı ziyaret ettiğinde, İran'ın bölgesel izolasyonunda Türkiye'den destek beklentisini belirtmiş, Türkiye ise o dönemdeki Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın ağzından Türkiye'nin diplomasi ve diyalogu tercih ettiğini belirtmiştir.¹ ABD'nin İran konusunda Türkiye'den beklentileri ve girişimleri Wikileaks belgelerinde de ayrıntılı olarak yerini bulmuştur.(wikileaks.org)

ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılında göreve başlamadan önce yaptığı "değişim" vurgusu İran'la ilişkilere dair de bir beklenti oluşturmıştı. Obama'nın İran ile yeni bir sayfa açmaya dönük adımları, İran devletinden olumlu karşılık görmemişti. (Sarıkaya, 2009b:10-15) Şubat 2009'da Hillary Clinton'un Ankara ziyaretinde, ABD'nin İran'la temasa geçmek için Türkiye'nin desteğini isteyeceğini açıklaması ise, AK Parti hükümeti için arabuluculuk motivasyonunu artıran ana etken oldu. Ancak İran, Türkiye'nin bu konudaki arzusunu reddederek konuyu Batı-İran düzleminde tutmayı tercih etti. Ne var ki P5+1 (BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya) ile İran arasında Ekim 2009 Cenevre ve Viyana görüşmeleri sonrasında neticeye ulaşamayınca, UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) Başkanı Muhammed El Baradei'nin İran'ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun, İran'a nükleer yakıt teslim edilene kadar güvenilir bir üçüncü taraf olan Türkiye'de depolanması önerisiyle arabuluculuk zemini yeniden oluştu.

Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak 2009 Ekim'indeki bir Tahran ziyareti öncesinde Erdoğan, "Ahmedinejad'ın dostluğundan şüphe duymadıklarını, İran'la bölgeye ortak bir vizyonu paylaştıklarını ve nükleer silah edinme konusundaki iddiaların dedikodudan ibaret olduğunu" belirtmiştir.(International Crisis Group, 2010) Erdoğan, İran konusundaki açıklamalarında, Batı cephesinde görünmekten özellikle kaçınan bir dil kullanmaya gayret ederken İran'la Türkiye arasındaki enerji ağırlıklı ticaretin muhtemel yaptırımlardan alacağı olumsuz etkiyi ve bu etkinin Türkiye ekonomisine yansıyabileceğini de değerlendirmiş olabilir.

¹ Babacan, daha önce, Ocak 2008'de Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda, ABD'nin yaptırımlar politikasının İran'daki reformistleri zayıflatıp İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırdığını belirtmişti. Bkz. "Turkey says U.S. nuclear policy strengthens", Iran, <http://in.reuters.com/article/2008/01/26/idINIndia-31609520080126>

Türkiye'nin konuya ilişkin arabuluculuk isteği, BM Güvenlik Konseyi'nin o dönemde geçici üyesi olan Brezilya Cumhurbaşkanı Lula da Silva'nın Washington'da Nisan 2010'da gerçekleşen Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde Erdoğan'ın İran'a yaptırımlara karşı diplomatik girişimde ortak hareket etme önerisi ve Obama'nın aynı ay (20 Nisan 2010) Lula da Silva'ya "İran'ın zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'nin himayesine vermesi" konusunda destek talep eden mektubu ile yeni bir eşiğe gelmiştir. (Rozen, 2010), (Sinkaya, 2010:71) Görüleceği üzere, Türkiye İran konusundaki girişimini ABD yönetiminin telkini ile gerçekleştirmiştir. Türkiye, ABD'nin bu telkini yanında, İran'ın nükleer programından kaynaklanan krizin diplomatik yolla çözümünün kendi ekonomik, stratejik, siyasi çıkarları için de yararlı olacağı varsayımıyla hareket etmiştir. (Keskin, 2014)

Cumhurbaşkanı görevinde iken dış politika konularında çok aktif bir profil sergilemeyen Abdullah Gül de, TRT'de yaptığı söyleşide, İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak; *"Bu konuları biz hafife almıyoruz. İran konusunda müttefiklerimizde yanlış anlamalar söz konusu. Türkiye komşusunda, bölgesinde asla nükleer silah görmek istemez. Bu iş savaşa olmasın diplomasi ile çözülsün diye çaba gösteriyoruz"* demişti. (Gül: Türkiye Bölgede Nükleer Silah İstemez", Hürriyet, 22.10.2010) Aynı dönemde Washington Post gazetesine verdiği bir demeçte de *"Türkiye'nin İran'ın nükleer silah edinmesine olumlu baktığı yönünde her hangi bir soru işaretinin olmaması gerekir. Sorun İran'ın daha açık olmasıyla alakalı. İran nükleeri konusunda ise, bizim yardım etme olanağımız var ve ABD yönetiminin bunu anladığına ve bu yönde ilerlememizi istediğine inanıyorum. Ben İran Cumhurbaşkanı ve dinî lider ile çok açık ve dürüst bir şekilde burada bahsettiğimiz konular hakkında konuşabiliyorum ve beni dinliyorlar."* ifadeleriyle Türkiye'nin bu konudaki arabuluculuk talebini de ortaya koymuştur. (Turkey's president on its relations with Iran, Israel and the U.S." The Washington Post, 22.09.2010)

Nihayetinde, Tahran'da 16 Mayıs 2010'da imzalanan deklarasyonla İran'a ait düşük düzeyde zenginleştirilmiş 1,200 kg uranyumun Türkiye'de muhafaza edilmesi ve buna karşılık Viyana Grubu'nun da İran'a 120 kg nükleer yakıt iletmesi kabul edilmişti. Fakat bu anlaşma, başlangıçta Türkiye'yi teşvik ettiği anlaşılan ABD tarafından destek görmedi ve BM Güvenlik Konseyi, Haziran ayında ABD'nin gündeme getirdiği İran'a yeni yaptırımları kabul etti. Geçici üye olan Türkiye ise bu yaptırımlara karşı çıktı. (Türkiye İran Anlaşmasının Neresinde?", 26.11.2013, BBC) Böylelikle Türkiye, Batı dünyasının aleyhinde oy kullanmaktan kaynaklanabilecek risklerle de yüz yüze kaldı. Dolayısıyla, 2009 Seçim krizinden sonra Türkiye'nin İran'a verdiği kritik bir destek de bu girişim ve sonrasındaki yaptırımların dışında kalma tavrı olmuştu.

Mursi'den Sisi'ye İran'ın Mısır Krizine Yaklaşımı

İran'ın Arap Baharı karşısındaki tutumu, hem Mısır, hem de Türkiye'nin bölgede izlediği politika ve bölgesel jeopolitik rekabet bakımından önem taşımaktadır. Çünkü Suriye krizi nedeniyle Türkiye ve İran arasında öteden beri var olan jeopolitik rekabetin bir tür yeni evreye girdiği ve mezhep eksenli kutuplaşmanın iki kutup başını bu ülkelerin oluşturmakta olduğu savı gündeme gelmiştir. Bu anlamda İran'ın Arap Baharı politikasını hatırlamakta yarar var. İran, Arap Baharı'nı Suriye'ye gelene kadar destekledi. Bunu bir tür İslami uyanış ve "İran İnkılâbının kaçınılmaz tarihsel zaferi" gibi okumak istedi. Bahreyn'de sokağa dökülen Şii çoğunluğu polisiye tahakkümle baskılayan yönetime karşı sert açıklamalar yaptı ancak Suudi destekli yönetimle çatışmayı faydasız gördü. Mısır'da Tahrir meydanını ve Mübarek'e "defol" diyenleri de aynı duygu ile destekledi. Libya daha temkinli yaklaştığı bir Arap ülkesiydi. Ancak hiçbir Suriye ile kıyas edilemezdi. Suriye, İran için öylesine önemlidir ki, İran Dara'daki gösteriler başladı başlayalı konuya sanki "bütün Arap Baharı İran aleyhine icad edilmiş bir siyasi projeymiş" gibi bakmaktadır.

Mısır'ın İran açısından birkaç anlamı olduğunu hatırlamamız gerekir. Birincisi, 1979 Devrimi'nde Şah kaçtığında ona kapıyı Kahire açmıştı. O günden sonra Mısır ve İran arasında soğukluk hâkim olmuştur. Enver Sedat'a suikast düzenleyen Halid İslambuli'nin adının Tahran'da bir caddeye verilmiş olduğunu da Mısırlılar unutmamışlardır. Mısır İhvanı'nın Şiilik karşısındaki

pozisyonu ve Suriye'de İhvana karşı Hafız Esad devrinde yapılan katliamlara İran'ın tepkisiz kalmış olması da tarihsel açıdan anlamlıdır. Bununla birlikte, İran İhvan'ın seçim başarısını takdir etmiş ve bunu İslami bir uyanış gibi görmüştür. Mursi de Bağlantısızlar Hareketi'nin Ağustos 2012 tarihindeki Tahran zirvesi vesilesiyle ilk yurtdışı ziyaretlerinden birini Tahran'a yapmıştır. Bu aynı zamanda Mısır'dan İran'a 30 yıldır yapılan bu seviyeli ilk ziyaret olmuştur.

İran da Şubat 2013'te, İslam İşbirliği Teşkilatı zirvesi için Kahire'yi ziyaretle bunu iade etmiştir. Hal böyleyken, Tahran ve Kahire arasındaki temel mesele Suriye olmaya devam etmiştir. Özellikle Lübnan Hizbullahı'nın Suriye krizine aktif askeri duhulü, bunun Suriye içindeki güç yapılanmasını esaslı derecede etkilemiş olması, bütün bunların İran Rehberliği'nin onayı ile gerçekleşmekte olduğunun bilinmesi İhvan açısından büyük bir meseledir. Tahran, Mursi'ye karşı gerçekleşen gösterilere temkinle yaklaşmışsa da, Mısır Ordusu'nun müdahalesi karşısında, "Mısır'ı kimin yöneteceğine sokakların değil, sandıkların karar vermesi gerektiğini" ifade etmiştir. Ancak Suriye Devlet Başkanı Esad'ın Mısır'daki darbenin ardından Mısır halkının iradesinin tecelli ettiği yönündeki sevinç dolu açıklamaları düşünüldüğünde, Tahran'ın İran'ı kuşatan bir Sünni cephe oluşması ihtimalinden rahatsızlık duymakta olup gelişmeleri serinkanlı bir memnuniyetle takip ettiği de düşünülebilir. İran sonraki açıklamalarında "İslamcılar ve Devrimcilerin hüsrana uğratılmamasını istediğini, yaşananların da İslami uyanışın bir mağlubiyeti olarak görülemeyeceğini belirtmiştir."

Öte yandan unutulmamalıdır ki, Erdoğan'ın 2011 Eylül'ünde yani henüz Rabi'atü'l Adeviye meydanı olayları ve Sisi darbesi gerçekleşmeden önce yaptığı Mısır ziyareti sırasında Mısır'a laik bir anayasa çağrısında bulunması ve gerçek laikliğin tüm dini hürriyetleri garanti altına aldığını vurgulaması birkaç yıl sonra neredeyse Türkiye dışında dış destekçisi kalmayacak olan Müslüman Kardeşler yetkililerince tepkiyle karşılanmıştı. (Egypt's Muslim Brotherhood criticizes Erdogan's call for a secular state, 14.09.2011, Al Arabiya) Dolayısıyla Mısır'da Arap Baharı'nın ilk yıllarında Türkiye'nin en azından devlet düzeyinde İran kadar sorgulanır olduğunu gözden kaçırmak mümkün değildir. Mursi devrilmiş ve yerine askeri bir yönetim gelmiş olsa da İran'ın Kahire ile diplomatik ve ekonomik ilişkileri sürerken, Türkiye, Sisi yönetiminin Kıbrıs Rumlarından Yunanistan'a hatta İsrail'e uzanan bir güneyden kuşatma politikasına muhatap olmaya devam etmiştir. (Cyprus, Greece and Egypt agree to step up terror fight, 29.04.2015), (Revealed: Egypt Negotiates Purchasing Israeli Gas Through Cyprus, 27.11.2013)

Arap Sokağında Artan Türkiye Popülaritesine İran Bakışı

AK Parti yönetimindeki Türkiye'nin en zorlu dış politika sınavlarından birisi Arap Baharı süreci olmuştur. Bu sürecin başlangıcında Türkiye, Arap coğrafyasında meydana gelen halk hareketlerinin muharriklerinden birisi olarak algılanmış ve Erdoğan'ın Arap sokağındaki popülaritesi ile Türkiye'nin demokratik bir Müslüman ülke olmaktan kaynaklanan avantajı Arap Baharı'nın ilk yıllarında "model ülke-model lider" yorumlarına neden olmuştur. Türkiye'nin "modelliği"ne ilişkin olarak, İslam ve demokrasiyi seküler bir siyasi bağlamda başarıyla dengelemesi, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma, ordunun hükümet kontrolü altına girmiş olması ve bölgesel etkinlik gibi unsurlara atıfta bulunulmuştur. (Rane, 2012:48)

Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'ya yönelik girişkenliği ve bunun özellikle Arap Baharı sonrasında kazandığı boyutlar, İran'ın bölgesel hedeflerinin de aleyhine bir durum yaratmıştır. Erdoğan'ın Davos'taki "One Minute" çıkışı İran basınında kısmi bir memnuniyetle ama derin bir endişe ile takip edilmiştir. Örneğin muhafazakâr "Hemseda" sitesinden Mina Ali Eslam, olayı yorumlarken, "bu gelişmenin İran'ın çıkarlarına olduğunu ancak Türkiye'nin kime yakın durduğunun belirsiz olduğunu, dahası Erdoğan'ın iç politika hesapları bulunduğunu hatta böylelikle bölgede güç ve nüfuz artırma isteğinin olduğunu" belirtmiştir. (Eslam, 2015) Demokratik nitelikleri ve büyüyen ekonomisinin, Türkiye'yi Arap toplumları nezdinde itibarlı bir model konumuna getirme ihtimali, kendisini Ortadoğu'da ABD merkezli emperyal düzene yegane karşı duruş mercii gibi gören ve gösteren Tahran için olumlu karşılanmamıştır. (Larrabee ve Nader

2013:2) Bu temel endişe İran devlet yetkililerinin Türkiye'nin son dönemde Ortadoğu'da attığı adımlar ya da dâhil olduğu krizlere ilişkin resmi açıklamalarına da, İran basınına da yansımış görünmektedir. Örneğin bu süreçteki en önemli köşe taşlarından olan Mavi Marmara krizinde İran'ın en üst düzeyden tepkisini dile getiren Rehber Hamaney'in, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın ve Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Said Celili'nin açıklamalarında; konunun Türkiye boyutuna değinilmeksizin "Siyonist rejimin saldırganlığı, sonunun yaklaştığı, Filistin'in haklılığını bir kez daha ortaya koyduğu" gibi hususlar üzerinde durulmuştur. (Reaction to Gaza aid ship deaths, BBC, 31 May 2010) İran kaynaklı analizlerde genel olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan krizlerin iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasıyla sonuçlanmayacağı ön görülmüş ve kuşku elden bırakılmamıştır. (Hacıyosefi ve İmani, 75-104) Örneğin Mohammad Şerifi Kercan adlı İranlı yazar İslam Times sitesindeki makalesinde İsrail ve Türkiye gerginliğinin nedeninin AK Parti'nin yeni Osmanlıcılık siyasetinin neticesi olduğunu söyleyerek yapılanın İslamcılık değil, yeni Osmanlıcılık olduğunu iddia etmiştir. (Kercan, 2015)

Türkiye'nin Arap dünyasındaki toplumsal hareketlere genel olarak destek veren bir politika izlediği, ancak bu desteğin dozunun ülkeden ülkeye değiştiği görülmüştür. İran ise Arap Baharı'nı özellikle başlangıç evresinde İslamî bir uyanış ve İran Devrimi'nin haklı çıkışı olarak tercüme etmiştir. Ancak Batı'nın bu gelişmeler karşısındaki politikasını dikkatle ve ihtiyatla takip eden İran yöneticileri, Körfez emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın politikalarından geleneksel olarak duyduğu şüphe ve endişenin etkisi, Bahreyn'de Şii toplumsal muhalefetin kuvvetle bastırılmasına bölge ve Batı devletlerinden tenkit değil destek gelmesi ve nihayet Suriye'deki iç savaş ile birlikte konuyu bir güvenlik sorunu olarak tespit etmiştir. Özellikle Suriye'deki gelişmeler İran tarafından İran'ın geleceğine yönelik bir proje olarak değerlendirildiği için, iki devlet arasındaki güvenlik işbirliği en üst düzeyde harekete geçirilmiş ve İran Suriye iç savaşının adı konulmamış bir tarafı haline gelmiştir.

Suriye İç Savaşı, IŞİD ve Irak

Suriye iç savaşı, 2016 yılına kadar İran ve Türkiye'yi sadece perde gerisinde değil sahada da kısmen karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Türkiye resmi ve açık olarak muhalefeti desteklemiş ve ev sahipliği yapmış, İran ise resmi ve açık olarak Şam yönetimini desteklemiştir. İran, sadece kendi millî imkânlarını değil bölgedeki bütün vasıtalarını da Suriye iç savaşında harekete geçirmiştir. İran, Esad rejiminin muhalif tüm unsurlara karşı giriştiği yok edici tutumu desteklemekle, baskılara karşı direnen ve hürriyet talep eden grupları destekleme iddiasıyla çelişmiştir. Öte yandan Türkiye de, özellikle hükümetin iç siyasete aktardığı Sünni retoriğin katkısıyla, giderek mezhepçileşme ithamıyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin desteklediği Özgür Suriye Ordusu'nun temel olarak Esad rejiminde dışlanmış Sünni nüfusa dayanması, Esad rejimi ile mücadele ederken kullanılan ve çağımızın kaçınılmaz gerçeği olan sosyal medyada geniş biçimde yer alan mezhep eksenli vurgular bu ithama yeterli dayanak oluşturmuştur. Dahası, ilerleyen dönemde El Nusra gibi Nusayrilik, Şiilik, Alevilik ve İran karşıtlığı daha şedit olan bir örgütün bu coğrafyada elde ettiği kazanımlar bu sefer Türkiye'nin daha ağır suçlamalarla karşılaşmasını beraberinde getirmiştir. Ne var ki hiçbir IŞİD'in ortaya çıkışı ve (Irak dâhil) yayılma sürecindeki etkenler kadar büyük olmayacaktır.

İran'ın, Irak'la 8 sene süren savaştan, ABD'nin 1991 Körfez müdahalesinden ve 2003 işgalinden sonra dış politikasını belirleme ve yürütme süreçlerinde Irak'ı öncelikli bir yere koyduğunu belirtebiliriz. Irak nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturuyor olması, Irak Şiiliğinin İran ile dinî ve ideolojik ilişkileri, Kürt meselesi, Irak topraklarında 1980'ler ve 1990'lar boyunca faaliyet göstermiş olan İran rejim muhalifleri (özellikle HMO), Basra Körfezi güç denklemi, uzun kara ve deniz komşuluğu bu önceliğin ana gerekçeleridir. Ancak Irak'ın sadece İran'ın dış politikası bakımından önemini anlamak yeterli değildir. Bununla bağlantılı olarak ABD'nin İran politikasındaki faktörlerden birinin de Irak olduğunu görmek gerekir. Saddam rejiminin ortadan kalkması, İran'a Irak'ta "alan açmıştır". (Bunun bir benzeri Afganistan'da da yaşandı.) Öte yandan ABD'nin bilhassa İslam ülkelerinde askeri müdahalede bulunduğu bölgelerde uzun soluklu olarak

kalamayışı ve düzen kurmakta yaşadığı başarısızlıklar, buralarda nüfuz sahibi devletlere yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, ABD-İran ilişkileri bağlamında Irak ve Afganistan'da, karşılıklı olarak jeopolitik duyarlılığı artırmıştır. Henüz ABD ordusunun çekilme süreci başlamamışken (2008 yılında) İran'ın uç siyasal kanattan gelen Cumhurbaşkanı Ahmedinejat'ın 1979'dan beri bir ilki gerçekleştirerek Irak'ı ziyaret etmiş olması bu bakımdan anlamlıdır. (Iran Leader in Landmark Iraq Trip, BBC, 02.03.2008)

ABD'nin Irak'tan çekilmesi sürecinden sonra ülkede suların durulmayıp Şii Arap, Sünni Arap ve Kürt tarafların güç mücadelesinin şiddetlenmesi, İran ve Türkiye'nin Irak politikalarını da etkilemiştir. Şii Arap Cumhurbaşkanı Nuri El Maliki hükümetinin izlediği siyasetin Sünni kesimleri dışladığına ilişkin kanaat büyük ölçüde Ankara tarafından da paylaşılmıştır. İlişkiler, Irak'ta gerçekleşen bir bombalı suikastı azmettirmekle suçlanan dönemin Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Tarık El Haşimi'nin önce Erbil'e daha sonra da Ankara'ya sığınarak hakkındaki idam cezasından kurtulmanın yolunu bulmasıyla daha da gerilmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile Bağdat'ın bilgi ve onayı dışında enerji anlaşmaları gerçekleştirmesiyle Ankara-Bağdat ilişkileri daha büyük bir krize girmiştir. (Iraq vice-president sentenced to death amid deadly wave of insurgent attacks", The Guardian, 09.09.2012) (Haşimi'ye İkinci İdam Cezası", Sabah, 01.11.2012)

Davutoğlu'nun başlattığı Büyükelçiler Konferansı serisinin dördüncüsünde, Irak'ta Tarık Haşimi hakkında verilen kararın etkileri de değerlendirilirken, Irak'ta Maliki yönetiminin izlediği siyaset eleştirilmiş ve Haşimi'ye yeniden sahip çıkılarak, "bu tutumun sürdürülmesi halinde Irak'ta daha büyük karmaşa ve kaosun hâkim olacağı" uyarısında bulunulmuştur. (Şiddet İçermeyen Düşünceye Özgürlük, Hürriyet, 26.12.2011)

Suriye ve Irak'taki gelişmeler Arap Baharı'nın başlangıcında Tahran'daki temkinli iyimserliği aktif askeri karışmaya kadar götürürken, Türkiye'nin politikası da açık biçimde eleştirilmiştir. İran Rehberi Hamaney'in danışmanı Ayetullah Haşimi Şahrudi, "Türkiye'nin İslamını, liberal veya Amerikan İslamı olmakla itham edip, bunun Batı'nın çıkarlarına hizmet eden ve İran'ın savunduğu gerçek İslam'ın hilafına gelişen bir İslam olduğunu" beyan etmiştir. (Larrabee ve Nader 2013:9-10)

İran'ın Suriye iç savaşının askeri anlamda da tarafı olduğunu ortaya koyan ilk örnekler Suriye'nin muhalif askeri unsurları tarafından resimleri ve kimlikleri ifşa edilen İranlı savaşçılarla görülmüştür. 2012 Ağustos'unda Suriye'de yakalanan ve "İranlı Hacılar" olduğu iddia edilen 48 kişilik grubun İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü mensupları olduğu yönünde İran muhalifi çevrelerden kanıtlar ileri sürülmüştür. Eylül 2012'de ise Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi, Kudüs Gücü unsurlarının Suriye'de askeri olmayan amaçlarla bulunduğunu beyan etmiştir. (Larrabee ve Nader 2013:10-11) Ancak bundan sonra gerek Suriye'de (neredeyse bütün muhalif unsurlara karşı) gerekse daha görünür biçimde Irak'ta IŞİD'e karşı operasyonlarda İran Devrim Muhafızları komutan ve askerlerinin görev aldığı açığa çıkmıştır. İran içinden bazı eleştiriler gelse de, Hasan Ruhani döneminde bu siyaset değişmemiş, İran rejimi Suriye'yi İsrail karşısındaki ana direnç noktası görmesi nedeniyle Esad rejimine sonuna kadar muhtelif yollarla destek vereceğini ortaya koymuştur.

Zerrab Dosyasından Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığına

2013 yılının sonunda, 17 Aralık günü, dönemin Cumhuriyet Savcısı olup 15 Temmuz sonrasında firari olan Celal Kara'nın talimatları ile başlatıldığı iddia edilen "yolsuzluk ve rüşvet operasyonu", her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük yolsuzluk ve rüşvet iddialarını gündeme getirmiş olsa da, o tarihe kadar AK Parti iktidarının destekçisi olan ve başında Pensilvanya-ABD'de ikamet eden Fethullah Gülen'in bulunduğu yapı ile AK Parti'nin "bir süredir" ölümüne bir güç savaşının içinde olduğunu da ortaya koymuştur. Birkaç ay öncesinden başlayan dersane tartışmasının esasen ne kadar tali olduğu böylelikle ortaya çıkmış, Gülen

cemaatinin devlet içindeki unsurlarının hükümetin üzerinde bir güç projeksiyonuna girdiği anlaşılmıştır. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Organize Suçlarla Mücadele ve Mali Şube Müdürlüğü tarafından yürütülen operasyonlarda aralarında 61. Hükümetin dört Bakanı ile bunların üç oğlunun da bulunduğu onlarca isim gözaltına alınmıştır. Konuyu bu çalışma bakımından ilgilendiren boyut ise, göz altına alınanlardan birinin İran kökenli genç bir iş adamı olan Reza Zerrab'ın ve İran ile petrol karşılığı altın ticaretine aracılık ettiği belirtilen Halkbank'ın Genel Müdürü'nün de gözaltına alınanlar arasında olmasıdır. Bu dosya, Erdoğan'ın operasyonlar karşısında takındığı sert tutum ve Adalet Bakanlığı üzerinden gerçekleştirdiği karşı ataklar neticesinde adeta açılmadan kapanmış, 2014 yerel seçimlerinde AK Parti'nin yine önemli bir destek bulması ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan'ın Türkiye'nin seçimle işbaşına gelmiş ilk Cumhurbaşkanı olmasının da etkisiyle ters istikamete yönelmiştir. Erdoğan ve AK Parti çevreleri, Gülen Cemaatini devlet içinde devlet olmayı hedefleyen bir "paralel örgüt" olarak ilan ederek, milli güvenlik tehdidi içerisinde mütalaa etmişler, hatta resmi biçimde bu örgütle mücadeleyi Milli Güvenlik Kurulu önceliklerine dâhil etmişlerdir. Daha sonra bu yapı Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak tespit edilmiş ve bu yapıyla mücadele süreci başlamıştır.

Konunun İran boyutuna dönülecek olursa; 17 Aralık soruşturması ile ismi gündeme gelen Reza Zerrab'ın (ya da Türkiye'de değiştirdiği isimle Rıza Sarraf) aslında, işi İran'dan idare eden şahsın yani Babek Zencani adlı şahsın adamı olduğu anlaşılmıştır. Babek Zencani ise 1990'ların sonunda İran devletinin piyasada özel şahıslar eliyle iş yapma/yaptırma araçlarından biri olarak gayri resmi görev yapmış, bu görev yoluyla da haksız zenginlik elde etmiş bir isim olarak görülmüştür. Ahmedinejad döneminde devletle yeniden temasa geçen Zencani'nin Zerrab aracılığıyla Türkiye'ye petrol satıp karşılığında altın getirttiği, bu ticaretin rüşvet, kara para aklama gibi suçlarla bir araya geldiğinde astronomik meblağların elde edildiği ifade edilmiştir. İran'da Hasan Ruhani dönemiyle birlikte, rejimin tıkanmışlığını ve ülkedeki ekonomik darboğazı açmak için dini lider Ali Hamaney'in de oluruyla Batı ile temasa geçildiği, bu minvalde Ruhani'nin eski dönemin üstü örtülü rantçı unsurlarıyla hesaplaşmaya giriştiği, ilk darbenin de Zencani'ye indirildiği belirtilmektedir.

Türkiye'de ise toplum ve hatta siyaset kurumu, bu olan biteni İran ve ABD bağlantılarından çok AK Parti-Cemaat kavgası biçimiyle okumayı tercih etmiştir. Oysa Fethullahçı yapının yayın organları ile AK Parti'ye taraftar yayın kuruluşları, sıkça birbirlerini ABD'nin veya İran'ın uzantıları olmakla itham etmişlerdir. AK Parti taraftarı gazeteci ve yazarlar, yaşananların Gezi Olaylarıyla alaşağı edilemeyen hükümeti devirmek için ikinci bir darbe girişimi olduğunu, bunun arkasında da, Türkiye'nin İran ve Kuzey Irak'la geliştirdiği ekonomik ilişkilerden rahatsızlık duyan İsrail, ABD, Batı veya bunları da yöneten "üst akıl" olduğu istikametinde yayın yapmışlardır.² Zaman gazetesi başta olmak üzere karşı çevre ise, ağırlıklı olarak yolsuzluk ve rüşvet konularını konu alırken aynı süreçte gündeme gelen ve İran bağlantılı terör örgütü olduğu iddia edilen Tevhid-Selam Kudüs Ordusu örgütü, Mut'a nikahı gibi vurgularla İranlı gizli servis elemanlarının Türkiye'de devletin en üst kademelerindeki isimleri devşirdiği iddialarında bulunmuştur.³

² Tipik örnekler olarak Bkz: İbrahim Karagül, "Türkiye-İran savaşı ve 38 gazeteciye tehdit", Yeni Şafak, 07 Şubat 2015, Abdülkadir Selvi "Yeni operasyonun kod adı Muta nikahı", Yeni Şafak, 04 Mart 2014, Tamer Korkmaz, "Çökertme!", Yeni Şafak, 27 Aralık 2013, Latif Erdoğan "17 Aralık başarılı olsaydı 3 şey olacaktı...", A Haber, 17 Aralık 2014

³ O dönemde yoğunlaşan hükümete dönük İran temalı yıpratıcı haber örnekleri olarak Bkz. "İran'dan Gelen 87 Milyar Euro Kara Parayı Akladılar İddiası", Zaman, 18 Aralık 2013, "Başsavcı, Selam'ı sözde örgüt, polisleri şüpheli yaptı! Selam Tevhit'li algı operasyonu", Zaman, 22 Temmuz 2014, "AK PARTİ'de Muta Nikahı İstifası Krizi", 1 Aralık 2014, <http://www.aktifhaber.com/AK-Partide-muta-nikahi-istifasi-krizi-1083539h.htm>, Ergenekon ve Balyoz gibi TSK mensuplarına yönelik davalarda sıkı takipçi olan Taraf gazetesi de 17 Aralık sürecinde FETÖ çizgisinde İran temalı yayınlar yaptı: tipik bir örnek olarak Bkz. Emre USLU, "Hakan Fidan'ın İran Sevgisi", Taraf, 5 Eylül 2013, <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/emre-uslu-2/hakan-fidan-in-iran-sevgisi/27183/>

Rüşvet ve yolsuzluk konusu ile bunun iç siyasetteki yansımaları bir tarafa, konunun İran'dan bağımsız olması mümkün görünmemektedir. İran'ın Batı ile uzlaşma yolunda adım atma kararı, Ruhani'nin göreve başlaması, sanki o güne kadar bilinmiyormuş gibi Tahran tarafından birden Babek Zencani meselesine el konulması, ABD-Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir durumun ortada olduğunu göstermiştir.

Nitekim Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı makamına oturmasından sonra, İran, dünya gündemine Nükleer krizdeki uzlaşma ile geldi. Ruhani'nin Batı'da eğitim görmüş ve insani yönleri medyada ön plana çıkarılan bir din adamı olması İran'ın Ahmedinejad döneminin negatif uluslararası iz ve izlenimlerini dönüştürmede epeyce işine yaradı. Türkiye ise eş zamanlı olarak uluslararası anlamda gerileyen bir siyasal profil ortaya koymaktaydı. Gezi olayları ile başlayan ve 17 Aralık operasyonu ile devam eden ciddi iç siyasi kriz yanında Mısır, Suriye, İran, Irak ve İsrail gibi bölge ülkeleriyle yaşadığı sorunlu ilişkileri nedeniyle Orta Doğu'daki yalnızlaşması "değerli yalnızlık" biçiminde itiraf edilir olmuştu. AK Parti hükümetinin Ortadoğu dışında ve bundan daha etkili boyutta Batı'dan da eleştiriler aldığı görülmekteydi. Buna karşın İran, Hasan Ruhani ile birlikte komşularla yeni ilişkiler arayışında olduğunu ve Batılılarla da gerginliği aşma iradesine sahip olduğunu göstermiş; rejim, 2009 Yeşil Hareketi ile bozulan iç ahengini yeniden kazanma çabasına girmiştir. Bu politik tutum değişikliğinde ağır ekonomik sıkıntıların payı olduğunu da görmezden gelemeyiz. (Keskin, 2014)

Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesinden sonra nükleer müzakerelerde ciddi adımlar atılmaya başlanması oldukça dikkat çekicidir. Ruhani'nin BM Genel Kurulu için gittiği New York'ta ABD Başkanı Barack Obama'yla telefon aracılığıyla da olsa doğrudan görüşme yapması, o günkü ortamda nükleer meseleyi de aşır "Suriye krizinde müdahale olmadan bir çözüm arayışına yönelmesi" istikametinde ileri yorumlara yol açmıştı. Elbette bu, birkaç yıl önce yeni yaptırımların önünü tıkayacak bir uzlaşma planına aracılık eden ve bu plan kabul görmediğinde BM'de Batı ile farklı renkte oy kullanan Türkiye açısından olumlu karşılanması güç bir durumdu.

Yine bu dönemde, İran'ın resmi yetkililerinin Türkiye'nin Suriye politikasından duydukları rahatsızlığı sert ve diplomatik nezaket sınırlarını zorlayan biçimde ifade ettiklerine şahit olundu. Ayrıca İran, ikili ilişkilerde başka anlaşmazlık alanları açılmasından çekinmeyeceğini de ortaya koydu. 2014 yılı sonunda, Türkiye-İran ilişkilerinde karayolu taşımacılığı yeni bir kriz başlığını oluşturdu. Suriye nedeniyle gerilmiş olan atmosferde, İran sınır geçişlerinde Türk taşıtlarından akaryakıt fiyat farkı uygulaması adı altında tek taraflı olarak ücret almaya başladı. Türkiye'nin konuya itirazının sonuçsuz kalmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı 10 Ekim 2014'ten itibaren mütekabiliyet uygulaması kapsamında İran taşıtlarından aynı ücreti almaya başlamıştı. Türkiye'nin uygulamaya başlamasının ardından İran tarafı, 11 Ekim'de akaryakıt fiyat farkını iki katına çıkarmış, Türkiye yine mütekabiliyet esasları çerçevesinde fiyatları yükseltmişti. (İran'dan Türkiye'ye gözdağı, Yeni Akit, 28.10.2014) Aralık ayında ise Türk ajanslarına, Türkiye'den İran'a geçip Türkmenistan'a ve oradan diğer Orta Asya devletlerine giden tırlara yönelik engellemeler ve sınırda oluşan tır kuyruklarına ilişkin haberler yansıdı. Türk Uluslararası Nakliyeciler Derneği İcra Kurulu Başkanı Fatih Şener basına verdiği ayrıntılı açıklamalarda sınırda bekletilen yüzlerce tır, İran'dan Türkiye'ye girerken ödenen yüksek yakıt ücreti gibi hususlarda acil çağrıda bulunuyordu. (Sınır Kapılarında Çile, Hürriyet, 04.12.2014)

Ancak 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi Türk dış politikasının özellikle Irak ve Suriye'ye bakan cephesinde kritik değişikliklere neden olmuştur. Bunların doğrudan İran ile ilişkileri etkilediğini tespit etmek mümkündür. Her ne kadar 2016 öncesinde de Türkiye'nin Tahran'a önemli desteklerinin bulunduğu ve karşılıklı iyi sayılabilecek ikili ilişkilerin söz konusu olduğu belirtilebilse de, rekabet sahaları haline gelmiş olan Suriye ve Irak'ta yüksek düzeyde kriz

riski söz konusuydu. Tahran, 15 Temmuz gecesi, geç de olsa Türkiye'deki kalkışmanın karşısında pozisyon aldı. (İran 15 Temmuz'da Erdoğan'ı Neden Destekledi?, Sputnik News, 14.07.2017)

Elbette burada Rusya'nın pozisyonunun etkisi üzerinde de durulabilir. Zira Rusya ile İran, o tarihte Suriye'de stratejik işbirliğine girmiş durumlardı. İran, Türkiye'nin yaşadığı sancılı dönemde, hem hükümete siyasal olarak destek açıklama, hem de Ankara'nın Suriye ve Irak'ta izlediği siyasetten sarf-ı nazar etmesini bekleme yönünde bir politika izlemiştir. Türkiye ise, ABD merkezli olarak sürdürülen ve Suudi Arabistan ve diğer Körfez devletlerinin desteğini sağlamış olan Suriye'deki Şam karşıtı bloktan tedricen uzaklaşmayı ve sınırlarının hemne ötesinde oluşmaya başlayan PYD denetimli terör koridorundan kaynaklanan tehdidi öncelemeyi tercih etmiştir. Bu da, Tahran ve Ankara'yı ortak bir noktaya yakınlaştırmıştır.

Sonuç

Yakın tarih, Ortadoğu'da İran ve Türkiye arasında hem rekabetin hem de işbirliğinin muhtelif örnekleri ve bunların bölgesel etkileri ile doludur. İki ülke arasındaki işbirliği daha çok iktisadi konularla sınırlı kaldığından ilişkilerin ana karakterini “rekabet” belirlemiştir. Bu durum günümüzde de sürmektedir. Bu anlamda, incelemeye konu olan dönemde İran'ın ve Türkiye'nin mukayeseli bölgesel güç durumlarının anlaşılması gerekir.

İran'ın 2000'li yıllarda “bölgesel güç” niteliklerinde bir gerileme değil bir ilerleme olduğunun hemen akla gelen birkaç göstergesi olarak şunlar sıralanabilir: İran'ın Lübnan Hizbullahı üzerindeki nüfuz ve kontrolü artmış, Hizbullah'ın da Lübnan'daki siyasal etkisi ve önemi artmıştır.⁴ Dahası Hizbullah, Lübnan sınırlarını açan bir etkiyle, hem Suriye hem de Arap-İsrail uyuşmazlığında başat bir uluslararası aktör haline gelmiştir. Eş zamanlı olarak bilhassa İsrail'le 2006'da girdiği savaş, bu örgütün bölgedeki siyasal-toplumsal meşruiyetini artırmıştır. (Black, 2008) Bu ölçüde organik ve doğrudan bir bağlantı olup olmadığı tartışılrsa da, benzer bir durumun Hamas için de geçerli olduğunu belirtebiliriz. Irak'taki ve Afganistan'daki rejim değişiklikleri İran'a daha rahat davranma imkânı yaratmıştır. İran Silahlı Kuvvetleri ve Devrim Muhafızları, pek çok sahada modernizasyon, üretim veya temin ilerlemeleri kaydetmiştir. Kısa ve orta menzilli füze kapasitesini artıran İran, bunu milli programlarla gerçekleştirme noktasında da aşama kaydetmiştir. (Burgess, 2010) Her ne kadar nükleer faaliyetinin barışçıl amaçlar için sürdüğünü belirtse de uranyum zenginleştirme kapasitesinin nükleer silah elde etme sınırına yakın olduğunda pek az kuşku bulunmaktadır.

Suriye ve Irak'ta İran'ın arzu etmeyeceği bir Şiilik ve İran düşmanı IŞİD gerçeği ortaya çıkmışsa da, 2015 yılı itibarıyla, Arap Baharının yaşandığı coğrafyada, İran'ın durumu “dört başkentte siyasal kontrol” olarak yorumlanmaktadır. Bunlar, Bağdat, Beyrut, Şam ve Sana'dır. (Morley, 2015) Öte yandan Davutoğlu'na göre Ortadoğu'nun en önemli üç ülkesinden biri olan Mısır'ın başkenti Kahire'de de, Türkiye ile bozulan ilişkiler nedeniyle İran'a daha açık hale gelmiş bir yönetim işbaşındadır. Her ne kadar bu yönetim İran'ın bölgedeki nüfuzundan büyük endişe duyan Suudi Arabistan ve onun tesirindeki diğer Körfez emirliklerinin kabulünü görmüşse de, Mısır'ın yeni dönemde İran'ı da ihmal etmeyen bir itidal politikası izleyeceği tahmin edilebilir.

2015 yılındaki kanlı Yemen Krizi de Türkiye-İran ilişkilerinde daha çok Suudi Arabistan ve Körfezdeki diğer Arap devletleri bağlamında bir başlık haline gelmiştir. 2011'de Arap Baharı'nın etkisine maruz kalan ilk devletlerden olan Yemen'de Ali Abdullah Salih'in görevden ayrılması sonrasında yönetimi ele alan geçici yönetim ile çoğunluğu Zeydi Şiilerden oluşan Husiler arasında 2015 yılında başlayan iç savaşa Suudi Arabistan öncülüğündeki Sünni Arap koalisyonu (Mısır, Fas, Ürdün, Sudan, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn) tarafından askeri müdahalede bulunulmasıyla 3000'den fazla insan hayatını kaybetmiş ve ülke iç çatışma ortamına girmiştir.

⁴ İran'ın Lübnan politikasının tarihsel alt yapısından Hizbullah'ın kuruluşu ve desteklenmesi konusunda kapsamlı bir çalışma olarak Bkz: Houchang E. CHEHABI, “Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years”, London, Center for Lebanese Studies ve I.B. Tauris Publishers

Ülkede Sana ve Aden hükümeti şeklinde ikili bir yapı ortaya çıkarken, Tahran, Suudi öncülüğündeki koalisyona karşı Husileri desteklemiştir. Türkiye ise, ülkesindeki ve diğer Körfez emirliklerindeki Şii nüfusun bir İran kuşatmasına evrilmesinden endişelenen Suudi Arabistan'ın öncülük ettiği askeri harekâta filen katılmasa da siyasi olarak açık destek vermiştir.⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yemen müdahalesinin hemen öncesinde ise Suudi Kralı'nın davetlisi olarak Riyad'a gitmiş ve burada Suudi Kralı Selman bin Abdülaziz El Suud ile gelişmelere ilişkin temaslarda bulunmuştu. Ancak hatırlanmalıdır ki, Nisan 2015'te Tahran'a bir ziyaret gerçekleştiren ve burada Yemen konusunu muhatabı Ruhani ile ele alan Erdoğan'ın görüşmesinden Yemen konusunda mutabakat çıktığı belirtilmişti. (İran'da Yemen Mutabakatı, Milliyet, 08.04.2015) Yemen krizi, Mısır konusunda Türkiye ile ayrı düşen Suudi Arabistan'la yeniden yakınlaşma getirirken, ABD'nin de İran'la yakınlaşmasının kırmızı çizgileri olduğunu ortaya koydu. Irak'taki uygulamaları uzun süredir Tahran lehine sonuçlar yaratan ABD, Yemen'de, İran'ın Köfez'den petrolün güvenli akışına zarar getirecek bir nüfuz artışına imkân vermeyeceğini Obama'nın sert ve kararlı açıklamalarıyla belirtmekten çekinmedi.

Ancak Türkiye için Suriye ve Irak, dış politika gündeminin ana maddelerini oluşturmaya devam etmektedir. Bu iki devletin topraklarında 2014 Musul işgalinden itibaren hızlı bir yayılma gerçekleştiren IŞİD, Batı dünyasının aklına "İslami köktencilik" veya İslam adını kullanan terör noktasında öncelikle gelen İran'ın yerini Sünni radikalizminin almasına, Irak Şiilerinin IŞİD yayılması karşısında İran'ın açık desteği ile Tahran'a bağlılıklarının pekişmesine, ortak düşman IŞİD paydasında PYD/PKK ve hatta ABD'nin İran'la yakınlaşmasına kapı aralamıştır. Suriye krizinin maddi ve insani anlamda en büyük faturasını ödeyen Türkiye'nin gündeminde ise, 2015 yazı itibarıyla Suriye sınırındaki PYD kantonlarının Arap ve Türkmen nüfusa dönük etnik temizlik siyaseti ile Akdeniz'e açılma planına karşı alınacak tedbirler vardır. Ortadoğu'nun en büyük ilçesi olan ve nüfusunun tamamı Türkmenlerden oluşan, Türkiye sınırına oldukça yakın Telafer boşaltılmış, bir kısmı Türkiye'ye ve Kürt bölgelerine diğer kısmı Kerbela ve diğer Şii bölgelerine göç eden Türkmen ahali arasına Sünni-Şii ihtilafı düşürülmüş, Emirli kuşatmasının kırılması noktasındaki kahramanlık da Kasım Süleymani ve İran Devrim Muhafızları hanesine yazılmıştır. IŞİD ilerleyişi öncesinde siyasi kaderi ertelenen Türkmen şehri Kerkük'te kontrol tam manasıyla Peşmerge kontrolüne geçmiş, Kerkük Üniversitesi'nin Türkmen Rektörü karga tulumba yerinden alınıp makamına Kürt kökenli Rektör oturtulmuştur. Irak'ta Türkiye lehine olmayan gelişmeler özellikle 25 Eylül 2017'de Irak Kürdistan Bölgesel Yönetiminde yapılan bağımsızlık referandumuna kadar sürmüştür. Ancak o tarihten itibaren Türkiye'nin Bağdat ve Tahran'la işbirliği içinde açık bir karı pozisyon aldığı ve ortak bir başarı ile referandumun kim bırakıldığı değerlendirilebilir.

İran-Batı uzlaşması yeniden işlerlik ve anlam kazanırsa, iktisaden Türkiye'nin bundan elde edebileceği kazanımlar olabilir ancak iki devletin rekabet sahasının Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya olduğu gerçeği göz önünde tutulmalı, gücün klasik tanımlarının bu coğrafyalarda hala geçer akçe olduğu unutulmamalıdır. 2019 yılı itibarıyla, Basra Körfezi İran ile karşısındaki aktörlerin bilek güreşine sahne olmakta, el konulan tankerler, Yemen'deki Husi güçlerinden Körfez' dönük etkili saldırılar bölgede gerilimi yükselten olaylar olarak tecrübe edilmektedir. Geçmişte olduğu gibi İran etrafındaki çatışmaların ve müdahale senaryolarının akla Türkiye dahil İran'ın komşularını getirmesi beklenmedik bir durum değil. Ancak Türkiye, gerek İran'a önemli kriz evrelerinde verdiği destekle, gerekse Suriye'de ve Irak'ta süren işbirliği, ekonomik karşılıklı bağımlılık gibi faktörlerle bırakınız İran'a dışarıdan müdahale durumunda destek vermeyi,

⁵ Dışişleri Bakanlığı resmi açıklamasında "Seçimle işbaşına gelmiş meşru Cumhurbaşkanı Hadi'nin talebi üzerine, Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri başta olmak üzere bölge ülkelerinden oluşan bir koalisyon gücü tarafından Hutilere karşı başlatılan ve ülkemize Suudi Arabistan tarafından önceden bilgisi verilen askeri harekatı destekliyor; bu harekatın ülkede ortaya çıkan iç savaş ve kaos tehlikesinin önlenmesine ve meşru devlet otoritesinin ihya edilmesine katkı sağlayacağına inanıyoruz. Husi hareketini ve dış destekçilerini Yemen'de ve bölgede barış ve güvenliği tehdit eden davranışlarından vazgeçmeye çağırıyoruz" denmiştir. "No:94, 26 Mart 2015, Yemen'deki Son Gelişmeler Hk."

ekonomik yaptırımlara katılma noktasında dahi olumsuz tutum içinde olduğunu ortaya koymuştur. 2002-2016 yılları arası da buna örnekler içermektedir. Bu itibarla, İran'ın Türkiye'ye münasebetindeki bir takım şüpheleri devlet ve toplum düzeyinde gidermesi Ankara'nın beklentisi olabilir.

Kaynakça

- “AK PARTİ’de Muta Nikahı İstifası Krizi”, 01.12.2014, http://www.aktifhaber.com/AK_Partide-muta-nikahi-istifasi-krizi-1083539h.htm
- “Bakü’de Türk Şovu”, *Radikal*, 25.08.2001,
- “Başsavcı, Selam’ı sözde örgüt, polisleri şüpheli yaptı! Selam Tevhit’li algı operasyonu”, *Zaman*, 22.07.2014.
- “Cyprus, Greece and Egypt agree to step up ‘terror’ fight”, *Channel News Asia*, 29 Nisan 2015,
- “Egypt’s Muslim Brotherhood criticizes Erdogan’s call for a secular state”,
- “Gül: Türkiye Bölgede Nükleer Silah İstemez”, *Hürriyet*, 22.10.2010
- “Iran Leader in Landmark Iraq Trip”, *BBC News*, 2 Mart 2008, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7273431.stm
- “Iraq vice-president sentenced to death amid deadly wave of insurgent attacks”, *The Guardian*, 09.09.2012, <http://www.theguardian.com/world/2012/sep/09/iraq-vice-president-hashemi-death-sentence>
- “İran 15 Temmuz’da Erdoğan’ı Neden Destekledi?”, *Sputnik News*, 14.07.2017, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201707141029287149-iran-15temmuz-erdogan-neden-destekledi/>
- “İran havaalanını vermezse kriz çıkar”, 10.05.2004, <http://www.bigpara.com/haber-detay/gundem/iran--havaalanini-vermezse-kriz-cikar/488253/?bprtme=6888402935&sTo=2100>
- “İran’a Gözdağı”, *Hürriyet*, 23.08.2001.
- “İran’da Yemen Mutabakatı”, 08.04.2015, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/iran-da-yemen-mutabakati-gundem-2040572/>
- “İran’dan Gelen 87 Milyar Euro Kara Parayı Akladılar İddiası”, *Zaman*, 18.12.2013.
- “İran’dan Türkiye’ye gözdağı”, 28.10.2014, *Yeni Akit*, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/irandan-turkiyeye-gozdagi-34372.html>
- “İslamcı Dergilerde 80 Sonrası Değişim”, <http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/ustadlarin-yerini-soylemler-aldi/>, 28 Ağustos 2018.
- “İşte Turkcell’in müthiş iddialarının detayları” *Hürriyet*, 03.04.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/20259473.asp>
- “Reaction to Gaza aid ship deaths”, *BBC*, 31 May 2010, <http://www.bbc.com/news/10196351>, “Iran calls on world to cut ties with Israel”, http://www.thestar.com.my/story/?file=%2f2010%2f5%2f31%2fworldupdates%2f2010-05-31T153846Z_01_NOOTR_RTRMDNC_0_-489340-1&sec=Worldupdates
- “Revealed: Egypt Negotiates Purchasing Israeli Gas Through Cyprus”, *Memo Special Report, Middle East Monitor*, 27 Kasım 2013,

- <https://www.middleeastmonitor.com/resources/reports-and-publications/8521-revealed-egypt-negotiates-purchasing-israeli-gas-through-cyprus>
- “Sınır Kapılarında Çile”, 04.12.2014, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/27705945.asp>
- “Şam’la Beyaz Sayfa”, *Milliyet*, 13 Haziran 2000, <http://www.milliyet.com.tr/2000/06/13/haber/hab00.html>
- “Şiddet İçermeyen Düşünceye Özgürlük”, *Hürriyet*, 26.12.2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19541868.asp>
- “TAV’a İran’dan 7 Milyon Dolar”, *Hürriyet*, 20.09.2005, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=351346>
- “Turkey says U.S. nuclear policy strengthens”, Iran, <http://in.reuters.com/article/2008/01/26/idINIndia-31609520080126>
- “Turkey's president on its relations with Iran, Israel and the U.S.” *The Washington Post*, 22.09.2010, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/09/21/AR2010092105114.html>
- “Türkiye İran Anlaşmasının Neresinde?”, 26 Kasım 2013 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131126_iran_turkiye
- “Türkiye’de İslam ve İslamcılık: İsmail Kara ile Mülakat”, 30 Ekim 2017, <https://www.themaydan.com/2017/10/turkiyede-islam-ve-islamcilik-ismail-kara-ile-mulakat/>
- Al Arabiya*, 14 Eylül 2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/09/14/166814.html>
- Ayın Tarihi, (Şubat 1997). <http://www.ayintarihi.com/PcRNZ/date/1997-02-11>
- Aykan, M. B. (1999), “The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View”, *Middle East Policy*, 6(4): 174-191.
- Black, I. “Grave failings all round”, 30.01.2008, *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/world/2008/jan/30/israelandthepalestinians.syria>
- Burgess, R. (2010). “Iran’s Military Power: Statement Before the Committee on Armed Services United States Senate”, 14.04.2010, <http://www.armed-services.senate.gov/statemnt/2010/04%20April/Burgess%2004-14-10.pdf>
- Chehabi, H. E. (2006). *Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, London, Center for Lebanese Studies ve I.B. Tauris Publishers
- Çakır, R. (2007). “Geçmiş, bugün ve gelecek kıskacında Türkiye Hizbullahı”, 22.04.2007, Birikim, <http://rusencakir.com/Gecmis-bugun-ve-gelecek-kiskacinda-Turkiye-Hizbullahi/739>
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, 10(1):77-96.
- Demiryol, T. (2013) “The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish-Iranian Relations Since 2002”, *Ortadoğu Etütleri*, 4(2): 111-144.
- Duran, H. (2011). “Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Ortadoğu Yıllığı*, 510-511.
- Erdoğan L. (2014). “17 Aralık başarılı olsaydı 3 şey olacaktı...”, *A Haber*, 17.12.2014.

- Eslam, M. A. “Türkiye; Nezdik be İran ya Esrail?”, <http://www.hamseda.ir/fa/news/1677/ترکیه اسرائیل یا ایران به نزدیکی>
- Habibi, N. (2012). “Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions”, *Middle East Brief*, No.62.
- Hacıyosefi, A. M. ve İmani H. “Tehevolat-e Ravebet-e Türkiye ve Esrail Der Dehe Ehir ve Peyamedahay-e An ber İran”, *Faslname-Harici*, 2(3):75-104. http://www.sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/30813901003.pdf
- <http://www.al-monitor.com/pulse/iw/politics/2012/04/and-now-the-crisis-with-iraq.html#>, “Haşimi’ye İkinci İdam Cezası”, *Sabah*, 01.11.2012, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/11/01/hasimiye-ikinci-idam-cezasi>
- <http://www.channelnewsasia.com/news/world/cyprus-greece-and-egypt/1815448.html>, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/bilgi-merkezi?_afLoop=152471424860032&_afWindowMode=0&_afWindowId=12jztck0gp_1#!%40%40%3F_afWindowId%3D12jztck0gp_1%26_afLoop%3D152471424860032%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D12jztck0gp_89
- http://www.mfa.gov.tr/no_71--24-nisan-2007_-larijani-solana-gorusmesi-hk_-.tr.mfa
- https://wikileaks.org/plusd/cables/06ANKARA972_a.html
- International Crisis Group, “Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints”, Europe Report N°203 – 7 April 2010.
- İsmail, H. (1996). “İslâmî hareket, İran ve ABD”, *Zaman*, 16 Mart 1996.
- Jung, D. ve Piccoli W. (2001), *Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and a Great Middle East*, Malaysia, Zed Books.
- Kahramanpur, R. (2015). “Hemle Be Keşti-e Mermere, Vakoneşi be Nezdiki İran ve Türkiye”, 15 Tir 1394 (Hicri) *Ortadoğu Bilimsel Araştırmalar ve Stratejik Çalışmalar Merkezi*, <http://fa.cmess.ir/View/tabid/127/ArticleId/978/.aspx>
- Karacasulu N., Aşkar Karakır İ., (2011). “Iran-Turkey Relations in the 2000’s: Pragmatic Rapprochement”, *Ege Akademik Bakış*, 11(1): 111-119.
- Karagül, İ. (2015). “Türkiye-İran savaşı ve 38 gazeteciye tehdit”, *Yeni Şafak*, 07.02.2015.
- Kercan, M. Ş. “Gofteman-e No Osamanigeri ve Tegebol-e Türkiye ve İsrail”, *İslam Times*, <http://www.islamtimes.org/fa/doc/article/372014/>
- Keskin, A. “Türkiye İran İlişkileri: Fırsatlar ve Riskler”, *Al Jazeera Turk*, 28 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-iran-iliskileri-firsatlar-ve-riskler>
- Korkmaz, T. (2013). “Çökertme!”, *Yeni Şafak*, 27.12.2013.
- Larrabee, F.S. ve Nader A. Alireza (2013), “Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East”, *RAND Corporation*, 2013.
- Morley, R. (2015) “Iran Now Controls Four Middle Eastern Capitals”, *The Trumpet*, 10.02.2015, <https://www.thetrumpet.com/article/12414.33576.0.0/united-states/iran-now-controls-four-middle-eastern-capitals>
- Rane H. (2012). “An Alternative to the Turkish Model for the Emerging Arab Democracies”, *Insight Turkey*, 14(4):47-65.

- Rozen, L. (2010). "Obama Administration Dismisses Leak of Obama Letter on Iran Fuel Deal", 28.05.2010, http://www.politico.com/blogs/laurarozzen/0510/Obama_admin_dismisses_leak_of_Obama_letter_on_Iran_fuel_deal.html
- Sarıkaya, Y. (2009a). "2009 İran Seçim Krizi: İç ve Bölgesel Analiz", 2023, 99:17-20.
- Sarıkaya, Y. (2009b). "Obama Ortadoğu'da Son Şans mı?", 2023, 94:10-15.
- Selvi, A. (2014). "Yeni operasyonun kod adı Muta nikahı", *Yeni Şafak*, 04.03.2014.
- Sinkaya, B. (2010). "İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı", *Ortadoğu Analiz*, 2(18):66-78.
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>
- Uslu, E. "Hakan Fidan'ın İran Sevgisi", *Taraf*, 05.09.2013, <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/emre-uslu-2/hakan-fidan-in-iran-sevgisi/27183/>
- Uzgel, İ. (2010). "AK PARTİ: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", İlhan UZGEL ve Bülent Duru (der.) *AK PARTİ Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara, Phoenix Yayınları.
- Valiyev, A. M. (2012). "Azerbaijan-Iran Relations: Quo Vadis, Baku?", *PONARS Eurasia Policy Memo* No. 244 September.
- www.mfa.gov.tr "No:94, 26 Mart 2015, Yemen'deki Son Gelişmeler Hk."